

ISSN: 2822-521X

Siyaset ve Toplum Araştırmaları Dergisi

Journal of Political and Social Studies

Cilt 2 Sayı 2

Vol.2 Issue 2

Siyaset ve Toplum Araştırmaları Dergisi

Cilt/Volume: 2 | Sayı/Issue: 2 |
Yıl/Year: 2023 (Ağustos/August)

Açık Erişim Politikası/ Open Access Policy

Siyaset ve Toplum Araştırmaları Dergisi, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. Siyaset ve Toplum Araştırmaları, bilimsel araştırmaları halka ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracakđ ilkesini benimseyerek, içeriğine anında açık erişim sağlamaktadır. Siyaset ve Toplum Araştırmaları Dergisi, Budapeřte Açık Erişim Deklarasyonunu imzalamıştır.

Journal of Political and Social Studies is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License. Journal of Political and Social Studies provides immediate open access to its content on the principle that making research free available to the public supports a greater global exchange of knowledge. Journal of Political and Social Studies has added its name to the Budapest Open Access Initiative.

Dizinleme Bilgileri/ Abstracting and Indexing Services

ISSN: 2822-521X

ISSN: 2822-521X

Editör/Editor

Dr. Özlem Özdeşim SUBAY

Editör Yardımcısı/Editorial Assistant

Dr. Burak Gökalp

Ensar Kıvrak

Türkçe Dil Editörü/Turkish Language Editor

Zehra Namli

İngilizce Dil Editörü/English Language Editor

Fatih Demir

Düzeltili/Proofreader

Züleyha Aişe Dinç, Fatma Zehra Balcı,

Büşra Duman, Şeyma Uysal

Mizanpaj Editörü/Layout Editor

Zehra Namli

Yayın ve Danışma Kurulu

Prof. Dr. Alper Özmen	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Hayrettin Özler	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. İsmet Parlak	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut Hakkı Akın	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Mutlu Binark	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Armağan Öztürk	Artvin Çoruh Üniversitesi
Doç. Dr. Bilge Kağan Şakacı	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Bülent Sarper Ağır	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Ekrem Yaşar Akçay	Hakkari Üniversitesi
Doç. Dr. Emel Dikbaş Torun	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih Durgun	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Ferihan Polat	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Darren Lilleker	Bournemouth University
Dr. Dejan Marolov	European Scientific Institute
Dr. Olta Murataj	Universiteti Marin Barleti
Dr. Orkhan Valiyev	Khazar University
Dr. Teona Mataradze	Tbilisi State University

İçindekiler/Contents

Araştırma Makaleleri/ Research Articles

72

*Türk Medeniyetinde Kozmolojik Yaklaşım Tanrı-Devlet
Tasavvurları*

Betül Azra YAŞAR

88

*The Role of the Interaction between NGOs and Foreign
Policy in Turkey-Azerbaijan Relations*

Nurbanu BULGUR

ISSN: 2822-521X

Türk Medeniyetinde Kozmolojik Yaklaşım: Tanrı-Devlet Tasavvurları

Cosmological Approach in Turkish Civilization: God-State Perceptions

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, iThenticate yazılımı ile taranmış, araştırma yayın ve etiğine aykırılık edilmemiştir.

CC BY-NC 4.0

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial License altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Betül Azra YAŞAR

betulazra16@icloud.com
0009-0007-3324-5871
Üsküdar Üniversitesi

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using iThenticate, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Copyright ©

Siyaset ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Political and Social Studies

Atıf / Citation

Yaşar, B. A. (2023). Türk Medeniyetinde Kozmolojik Yaklaşım: Tanrı-Devlet Tasavvurları. *Siyaset ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 2(2) , 72-87.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.8319513>

Makale Bilgisi

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi: 17.06.2023

Kabul Tarihi: 03.07.2023

Yayın Tarihi: 31.08.2023

Türk Medeniyetinde Kozmolojik Yaklaşım: Tanrı-Devlet Tasavvurları

Özet

İnsanların tanrı tasavvurlarının çeşitliliği gözler önündedir. Bu çeşitliliğin toplumsal kavramlara nasıl dönüştüğü önemli bir sorudur. Bu dönüşüm, insan topluluklarının siyasi yönelimlerine ne bakımdan/ ne kadar etki etmektedir? Bu konu, büyük bir toplumsal hareket unsuruna işaret eder. Tanrı tasavvurlarının doğruluğu bahsi bu konunun ufku içinde yer almaz. Yalnızca insan zihnindeki tanrı tasavvurunun sosyal ve siyasal yaşantıdaki izdüşümü ele alınmıştır. Sınırımız siyaset ve öncülümüz tanrı tasavvurudur. Tanrının kendisi bizatihi ölçülemez oluşuyla tanımının doğruluğu da ölçülebilir değildir. İnsan zihninin tasavvur yeteneği ve soyut algısı kendi sosyal hayatında ne gibi etkiler göstermektedir, ancak bunu ölçebiliyoruz. Bireyden medeniyete, sosyal hayattan siyasal düzene geçişte bu sistemin akışı incelenmiştir. Medeniyetler düşünmeye kendi coğrafyalarından başlarlar. Düşünme sistemleri ise mevcut koşullarınca şekil alır. Sonuç olarak Medeniyetleri özgün deneyimleri çerçevesinde değerlendirme yapıyoruz.

***Anahtar Kelimeler:** Politika, Teoloji, Tanrı, Devlet, Lider, Medeniyet*

Abstract

The diversity of people's conceptions of God is in sight. How this diversity translates into social concepts is an important question. In what way/how much does this transformation affect the political orientation of human societies? This issue points to a major social movement element. The talk of the correctness of God representations is not within the horizon of this subject. Only the projection of the God concept in the human mind in social and political life has been discussed. Our limit is politics and our premise is the imagination of God. Since God himself is immeasurable, the accuracy of his definition is also not measurable. What kind of effects do the imagination ability and abstract perception of the human mind have on their social life, but we can only measure this. The flow of this system in the transition from the individual to the civilization, from the social life to the political order has been examined. Civilizations start thinking from their own geography. Thinking systems are shaped by their current conditions. As a result, we evaluate Civilizations within the framework of their original experiences.

***Keywords:** Politics, Theology, God, State, Leader, Civilization*

Giriş

Her insan toplum nazarında bireydir. Her birey karar alıcıdır. Her karar alıcı kararına giden yolda bazı etki unsurlarıyla çevrilidir. Örneğin her insan içine doğduğu aileden, toplumdan medeniyetten ve coğrafyadan izler taşır. Kişi, yetişkin olup etraflıca düşünene kadar içine doğduğu medeniyetin etkilerine karşı açık ve kabullenici tutumdadır. Bir yetişkin olduktan sonra, medeniyetin özgül değerlerini, düşünce dünyası içinde değerlendirmeye alır.

Her bireyin şahsi inanç üslubu ve tanrı tasavvuru vardır. Bunun yanında her bireyde birden fazla tanım ve tahayyül kanalı bulunur. Bunlardan belki de en baskın olanı bireyin içinde bulunduğu, ferdi olduğu medeniyetin ona sunduğu inanç sistemidir, tanrı tasavvurudur. Kişi hangi kültür atmosferine doğacağını seçemez ama bu unsurları kabul etmekte ya da reddetmekte özgürdür.

İnsan yetişkin olduktan sonra kendisini nerede konumlandıracağını, neye inanmak istediğini seçecektir. Zihni henüz işlenmemiş halde iken ona bazı nüveler aktaran medeniyet, bireyin ilerdeki seçimlerini müspet ya da menfi doğrudan ya da dolaysız muhakkak etkileyecektir. Bireylerin şahsiyetleri gelişirken onunla medeniyetlerin şahsiyetleri de gelişir. Bu bakımdan, bireyleri medeniyetin hem bir sonucu hem de geliştiricisi olarak görebiliriz.

İnsan karar alıcıdır. Bu kararları alırken kendisini bir merkez, bir başlangıç, bir karşıtlık içinde kurgulayabilir. Martin Heidegger'in; "Her şey zıddıyla kaimdir" sözü karşıtlık kurarak düşünmenin bir örneğidir. Burada insan zihni daima bir fikri karşısına alır ve ona göre kendisine şekil verir. Bu makale içinde düşünmekte olan insanın iki özelliğini ele aldık: (a) Tanrıyı tasavvur etmek konusunda insan b) Devlet sisteminde yöneten/yönetilen insan.

Tarih içinde insanı yalnızca siyasi kimliğiyle inceleyen politik eserler mevcuttur. İnsanı yalnızca inancın muhatabı olarak ele alan teolojik çalışmalar da vardır. Psikolojik, sosyolojik, ontolojik, epistemolojik ve daha pek çok alanda "İnsanın karar alma saikleri nedir?" sorusunun yanıtı aranmıştır. Bu çalışmada insanın metafizik düşün dünyası ile siyasi düşün dünyası arasındaki bağı ve bunun medeniyet içindeki yerini çalıştık. Özel olarak kendi medeniyetimiz olan Türk Medeniyetini çalışmayı tercih ettik. Başlangıçta henüz bir çalışma fikri iken dolaylı bağlar olduğunu var saydığımız bu konu, araştırma ve kaynak taraması boyunca ne kadar derin ve etkili bir sac ayağı kurulduğunu bize göstermiştir: (a)İnsan (b)Tanrı (c)Medeniyet.

Tanrı mefhumunun Türk Medeniyeti içindeki yerini mercek altına aldığımız araştırmada, diğer medeniyetlere de göz gezdirdik. Gördük ki kavram olarak devletin de her ulus için ayrı anlam

ve önemi söz konusuydu. Devlet, bazen bireyin hizmetçisi sayılıyordu, bazen kutsal babasıydı. Bu türlü çıkmazlar içinde bizi sonuca taşımak konusunda etkili, en önemli husus: “insanın karmaşıklığı” meselesi olmuştur.

Nihayetinde insan zihni, sırrı mukim bir araştırma alanıdır. Fizik âlem içinde dahi çözülemeyen bilimsel sorular varken hem metafizik hem fizik âlem arasındaki bu bağı tamamıyla çözdüğümüzü söylersek, yanılırız.

1. Tasavvurun İki Ucu: İnsan Ve Medeniyet

İnsan tasavvur edebilen bir varlıktır. Bunun için gerekli donanıma sahiptir (Mehmedoğlu, 2011). Her insan düşünce sistemini kendi şahsından, çevresinden ve içine doğduğu medeniyetten başlatır. Nasıl ki bir manzarayı kendi baktığı noktadan çizmektedir, tasavvuru da ancak kendi bulunduğu düşünce noktasından başlatır insan. Toplumsal eğilimler incelendiğinde tanrı algısının din çatısı altında sınırları kesin bir anlam dünyasına hapsedildiği düşünülebilir. Dinlerin getirdiği ve yansımaları toplumda müşahade edilen bu objektif/nesnel tanrı tasavvurunun yanı sıra her insanda da kendine mahsus sübjektif/öznel bir tanrı tasavvuru vardır.

Bütün dinler ve inançlar bu tanrı, nihaî hakikat, mutlak gerçeklik şeklinde adlandırdığı kutsalın tasavvuru etrafında tesis edilmiştir. Birey ve toplum hayatının diğer bütün alanları bu tasavvurun güçlü etkisiyle şekillendirilmiştir (Mehmedoğlu, 2011, s.76). Süreç toplumdan bireye doğru olduğu gibi bireyden topluma da sirayet etmektedir. Yani insanların öznel tanrı tasavvuru genele yayılıp onların siyasal kavrayışlarını etkilemektedir. Medeniyetin tanımına ve değerine geçmeden önce insanın tasavvur ve tanım dünyasına kısa bir bakış, yerinde olacaktır. Zira medeniyetlerin temel eğilimlerini ulusların atomu olan bireyler inşa eder.

İnsanlar kendiliklerinin inşasında ve dış etkenlerle bağlantı kuracağı sosyal hayatında bazı temel kavramları ana malzeme olarak kullanır. Bu kavramların başında tanrı tasavvuru gelir. Evvela bu tasavvur, iç ve dış gerçeklikler arasında köprü görevi görür (Frankl, Lapide, 2007) Kendi anlam dünyası içinde insan zihni pek çok soru işaretine, aşkın güç ile yanıt verir ve bazen de sorulara yeni sorular ekler. Tanrının mahiyeti ve nasıllığı konusu bilimsel bir bilgi içermediğinden, doğrulanamadığı gibi yanlışlanamaz da. Ama bu durum, tanrı fikrini önemsiz kılmaz. Çünkü tanrının bizatihi kendisi, insanlar ve toplumlar var olalı beri onları harekete geçiren en kesin ve en güçlü unsur olmuştur. Buradaki kişisel ve toplumsal saik, bireylerin ve toplumların tanrıya yükledikleri anlam ile irtibatlıdır.

Öncelikle perspektif, bakan insanı dünyanın merkezi yapar. Görünen her şey bakan göze göre anamlanır (Şakar, 2011) Demek ki tanımları, onların ortaya çıktığı coğrafyaların ve medeniyetlerin, içinde buldukları şartlara göre inceleyeceğiz. Türk Medeniyetinin kozmolojik yaklaşımını ele aldığımız bu çalışmada, inanç evrelerini ve evreni algılamakta kullandığı argümanları sunduk. Bunun yanında, Türklerin tanrı ile devlet arasında kurduğu anlam irtibatını inceledik.

2. Türk Medeniyetinin İslam Öncesi Tanrı Tasavvuru

Göktürklerden itibaren Türklerin takip edilebilen ve yazılı kaynaklarda söz edilen inançları şu şekildedir: (a) Gök-tanrı İnancı (b) Şamanizm/Şamanlık (c) Budizm/Maniheizm (d) Semavi Dinler. Dini inanç olarak görülmeyen ama inanç sistemlerinde yer edinen diğer iman temayülleri ise şunlardır: (a) Tabiat Sistemine İman (b) Atalar Kültü (c) Yer-su inancı (Kafesoğlu, 2011)

2.1. Gök Tanrı, Tabiat İnancı Ve Atalar Kültü

Türklerin inanç sisteminde kesin bir şekilde antropomorfizm¹ olmadığını görüyoruz. Özellikle İbn Fadlan'ın Oğuz Kağan ile diyalogunu aktardığı seyahatnamesinde Kağan'ın tanrıyla ilgili sorular sorduğu aktarılmıştır. Bu sorular, tanrının insani özellikler ihtiva edip etmediği üzerinedir. Nihayetinde beraber tövbe ettiklerini ve tanrının her türlü şekilden uzak olduğunu kabul ettiklerini okuyoruz (Şeşen, 2022). Göktürklerin Gök-tanrı inancıyla birlikte yaratıcı ve kozmosun ilk nedeni olan bir tanrı tasavvuru vardır. Orhun Abidelerinde Bilge Kağan'ın tanrı tarafından yetkilendirilmesi, tanrının evrene müdahale etmesi bahsine bir örnektir. Türklerin savaşçı kimliği ve daima ilerleyen bir ırk olması da evren algılarıyla bütünleşiktir. Buldukları yeri devamlı genişletmek ve diğer yaratılmışlarla kaynaşmak üzerine bir hayat düzenleri vardır. Kitabelerde “Türk Tengrisi” ibaresi kullanılmıştır. Tanrıyı kimi zaman yerel bir yönetici olarak ele alsalar da bu ifadeler, tanrının bir yaratıcı olarak zayıflığını değil yarattığı Türk ulusuna karşı saygısını simgelemektedir.

Tabiat unsurlarına saygı gösteren ve Gök-tanrı inancının temellerini atan eserler, Yaratılış ve Türeyiş destanlarıdır. Türk Medeniyetinin temel evren argümanlarını bizzat kendi fertlerinin yazdığı bu destanlardan anlamaktayız. Özellikle Yaratılış Destanı, Türklerin “yaratma ânının bir yüzü” (Sepetçioğlu, 1969) ismini verdiği en açık anlatısıdır. Türklerin evren sembolizmi

---

¹ Putçuluk.

“su” ile başlar. Destanın girişi suyun çok yönlü oluşuyla evrenin çeşitte zengin yönünü simgeler. Giriş şu şekildedir:

“Yer yer değilken su su idi; başka bir şey yoktu. Bir uçsuz bucaksız su; bir dolu su dört bir yanı doldurmuştu. Bir su ki yılan içse ölümsüzleşir bir su ki ölü çıyan içse dirilir; zerre zerre ışık zerre zerre hayat kıvımlar... Bir büyük sessizlik içinde ulu bilinmezlikle buğulu ve kaynaşmalar ürpermelerle dolu bir su... Ve lâkin bir hayırsız su aynı zamanda; hiçbir işe yaramaz dipsiz, cümle güzellikten nasipsiz bir ürpertici su... Yalnız; yapyalnız bir su!” (Sepetçioğlu, 1969)

Dikkat edilirse burada evrenin ilk maddesinin su olduğu iddia edilmektedir. “Yer yer değilken su su idi” yani yer bile yokken su vardı. Ve sonra suyun binbir veçhesine değinilmekte. Su hem dirilten ölümsüzleştiren bir müspet kavramdır hem de ürpertici dipsiz ve nasipsiz bir menfi yönü de içkindir. Burada evrenin ikiliği yaratımın insandaki “iyi ve kötü” tecellisi ifade edilmektedir. Demek ki Türklerin bu destanında insan tabiatı sadece iyi ya da sadece kötü değildir. İnsanın tabiatı ile suyun özdeşleştiği bu destan insan varlığının hammaddesi olarak suyu öne sürmüş görünüyor.

Destanın yine hemen başında, “Kara Han” ismini alan bir tanrı görülür (Sepetçioğlu, 1969). Bu tanrı, destan boyunca kaz gibi çeşitli canlıların suretinde görünmekte. Ve bu tanrı tabiatın erkinden büyük gücünden “korkmaması gerekirken” korkmaktadır. Demek ki bu destanda Türkler tanrıyı evrenin içinde var olan bir irade olarak ele almıştır. Evren, tanrının ötesinde bir genişlik ihtiva etmektedir. Destanın devamında Kara Han kendi yetkinliğini evrenden büyük kılmak için evrendeki suyu dizginler ve onu kullanacak olan ilk insanı, Er Kişiyi yaratır (Sepetçioğlu, 1969, s.8).

Burada iki unsur İslam öncesi olmasına rağmen İslam Kozmoloji anlayışıyla özdeştir. Hammadde olarak “su” kullanılması ve ilk yaratılan insan türünün erkek olması. Ki sonrasında bir kadın da yaratılacak ve bu iki yaratılan birbirini bularak üreyecektir. Böylece Türklerin en eski zamanlarda önerdiği başlangıç fikri ile İslam’ın getirdiği başlangıç fikri birbirine ters değildir hatta benzerdir. Bu inançların tüm kaidelerini ele almak teologların konusu olduğundan yeter sayıda evren modellemesi örneği olarak bölümü sonlandıracağız.

Göktürklerden itibaren Gök-tanrı inancının ilk büyük iman modeli olduğunu söylemiştik. Burada müdahaleci direk yaratılanlarla muhatap olan ve onları daima ilerlemeye sevk eden odur. Bu bakımdan, Gök-tanrı inancına mensup Türklerin devamlı evreni keşfe çıkan bir yönü vardır. Hatta evrene sahip olmak isteği bu medeniyette o kadar büyük bir arzudur ki topraklarını büyütürken büyük savaflara girişmekten kaçınmazlar.

Yazılı kaynakların en eskileri, Altaylardan doğuya uzanan bölgede, göçebe kültürdeki Türklerin devlet kurduğunu ve devamlı kuvvetini sınamak yoluyla yeni yerleri fethettiğini ve en sonunda gözünü güney komşusu Çin'e çevirdiğini yazar (Ligeti, 1970). Burada Türk Medeniyeti için şu çözümlemeyi yapmak mümkündür; evren algıları ve tanrı tasavvurları onları devamlı savaşa ve güç istencine itmiştir. Evren onlar için keşfedilmesi, elde edilmesi gereken bir ganimettir. Bunun için tanrıdan ehliyetlidirler. Bu bakımdan, onların devlet sınırlarını genişletmek konusunda mantıkla değil evren algılarının sunduğu perspektife göre davrandıklarını söyleyebiliriz. Yalnızca mantık ve matematikle ilerleyen bir medeniyet olması halinde Türkler, dünyanın en geniş nüfusuna sahip Çin'e karşı sefer başlatmazlardı. Nitekim mantıkla girilen hiçbir teoride de Çin Seddi'nin Türk Hakanından korkarak yapıldığı kavranamaz. Ancak Türklerin evren algısı ve onu nasıl deneyimledikleri ile bunu izaha girişebiliriz.

Düşünceler coğrafyalarla bağlantılıdır. Tıpkı hayvanların yaşadıkları bölgeye göre yırtıcı olmak zorunda kalması gibi Asya'nın bozkurttan türeyen Türk Efsaneleri de buldukları konuma göre yazılmıştır. Türkler tarih içinde göç kültürünü yaşamış/yaşatmış olsalar da Sir-Derya, Amu-Derya gibi bölgelerde yerleşim göstermişlerdir ((Ligeti, 1970). Bu iki kutsal bölge de sulak bölgelerdir. Yalnızca yaşamsal bir içgüdü olarak değil evrenin ilk maddesi olan suya hürmeten de konak yeri olarak bu bölgeler seçilmektedir.

Yaratılış Destanında evrenin ilerleyişi: “Önce ummandı sonra zamandı” (Sepetçioğlu, 1969, s.11) cümlesiyle özetlenir. Burada kıtaların ayrılması meselesine işaret olup olmadığı bir soru işaretidir. Türk Edebiyatının 20. yüzyıl Şairlerinden Sezai Karakoç'un Peygamber Mitlerini anlattığı eserinde de bu hadise: “Âdem dünyaya geldiğini mekân değişiminden değil zamanın varlığından anladı” (Karakoç, 2010) şeklinde açıklanmıştır. Buradaki kozmos insan algısına göre sonsuzdan ölümlüye dönüşen bir zaman algısıdır. Yani evren şekil değiştirmemekte insanların zaman içinde onu algılayışı evirilmektedir. Öyleyse doğumdan önceki sonsuzluk tecrübe edilemediği için ölümden sonraki sonsuzluk da korkulacak bir husus olmaktan çıkar. Onu deneyimleyip deneyimleyemeyeceği ise insanlar için bir sırdır.

Yaratılış Destanına dönecek olursak orada: “Zamanda tanrı vardı suda tanrı vardı toprakta tanrı büyüyordu” denmektedir (Sepetçioğlu, 1969, s.12). Burada maddi evrenin yani tecrübe edilebilen somut dünyanın soyut ve uhrevi alemi temsilen tanrıyı kendisinde barındırdığını söylemektedir. Özetle Türkler için tanrı, dünyadaki “şeyler” üzerinde tecrübe edilebilir bir kavramdır.

Asyalı Hunlar ihtiyarlara değil taşkın ve savaşçı tabiata sahip cesur gençlere hürmet ederlerdi (Ligeti, 1970, s.24). Onlara göre insan, evren içindeki hareket kabiliyetine göre saygıya değer görülürdü. Hatta bu dönemde Türk Erkeklerinin savaşlardaki hünelerine göre isim aldıkları da bilinmektedir. Onlar için er kişi sergilediği hünelerle çağırılmıyordu. Öldüklerinde savaşçı erlerin öldürdüğü insan sayısı kadar taş kabrine bırakılırdı. Eğer savaşta değil de doğal bir yolla ölüm gerçekleştiyse, bu onlar için utanç vesilesiydi. Demek ki Türkler ölümü, yani dünyadaki serüveni bitiriş şeklini kutsamaktaydılar.

O dönemde yazılı kaynaklardan, ölen kağanlara kurban adandığını okuyoruz (Ligeti, 1970, s.11). Bu da ölümden sonra var olmaya ya da ölmüş olana/ölye saygı duymaya bir örnektir. Kurbanın giden için mi kalan için mi kesildiği muammadır. Bu ritüel bir başka boyutta yeni evren algılarını da beraberinde getirebilir. Ve yine yukarda da söylediğimiz gibi Türklerin İslam öncesi ve İslamiyet dönemlerindeki ortak ritüellerden biri de budur.

Peki Türkler tarih boyunca savaşçı ve tek tanrılı bir gelenekte mi devam etti? Hayır. Uygurlarla birlikte bu genişlemeci evren algısı tamamen tersine dönmüştür.

2.2. Maniheizm Ve Budizm

Uygurlarla birlikte Türk Medeniyetinin yerleşik savaşçı kimlikten uzak ve çok tanrılı bir sürece girdiğini görüyoruz. Bu dönemde Uygurlar beş ayrı kutsal varlığa iman ederek panteist bir yaratıcı algısını kabul etmiştir. Uygur maniheistleri arasında meşhur olan on beş bölümlük Khuastuanit isimli eserde bu inancın evren algısı örneklenmektedir:

“Ezrua tanrıya inanıyoruz. Güneş ve ay tanrılarına inanıyoruz. Peygamberlere inanıyor ve güveniyoruz. “Dinleyici/iman eden” olduk... Kuvvetli beş tanrının alametlerini kalbimize işledik” (Ligeti, 1970, s.96).

Dikkat ettiğimizde maniheistlerin “öldürme” hatta “savaşma” emirleri vermesi insanları barışa davet etmesi peygamberlere inanması bakımından semavi dinlerle benzerlik göstermektedir. O dönemde Uygurlar içinde Mani Dinine inananlar Buddha Dinine inananlardan çoktu. Yine de bu iki inanişaya sahip olan Uygurların da Hristiyanlıktan etkilendiği açıktır.

Bir diğer benzerlik örneği ise Maniheistlerin devamlı günah çıkarmalarıdır. Türklerin bu evrede soyut evreni ve ölüm sonrasını bizzat somut dünyaya taşıdığını görüyoruz. Daha gözle görülür güneş ve aya indirgenebilir bir tanrı tasavvuru vardır. Bu bakımdan, evren genişlemeci değil bulunduğu yerde derinleşmeye müsait bir sistemle yaratılmıştır. Böylece Uygurlar Türkler

içinde savaşçı özelliği kaybeden evreni elde etmek konusunda tanrıyla yarışan o ihtiraslı kimliğini terk eden ilk topluluk olmuştur.

Tibet Krallığında ise gökten inen sandık miti ile tanrının evrende var ettiklerine ikramda bulunduğu simgelenmiştir. Bunun yanında Tibet Kralının uzun süre. Bu eşyaları ne yapacağını bilmemesine rağmen özenle muhafaza etmesi de şuna işaret eder; tanrı insanlara anlam dünyalarının ötesinde şeyleri eşyalarla iletebilir. Böylece insana evren içinde keşfedici çözümlenici bir rol oynamasını tevdi etmiş olur. Ve yine Türklerin semavi dinlerle bağdaşan bir diğer örneği ortaya çıkmaktadır. Gökten inen sandık ya da İbrahim'in kurbanı. Belki de evreni mitolojik öğelerle anlamlandırmak konusunda semavi dinler ve arkaik dinler aynı yöntemleri kullanmıştır. Ve Türkler bu dinler arasında geçiş yaparken bu bakımdan, ritüellerini değiştirmek zorunda kalmamıştır. Türk Medeniyetinde en büyük perspektif kayması maniheizm evresinde olmuştur.

Turfan Bölgesinden aktarılan Budist hikayelerine göre Budizm, Türkler arasında Çin ile münasebetleri sebebiyle yayılmış fakat Maniheizm kadar evren algısına tesir etmemiştir. Yine de Budizmin en büyük sembolizmi Uygurlarda yayılan şeytan tasvirleridir. Türklerin Buddha Tapınakları yaptığı söylenmektedir. Bu tapınaklarda bugünkü “ying-yang”ın atası olan şeytan tasvirleri resmedilmiştir. Hikayelerde de iyi ve kötü kardeşler anlatılmakta, tüm evren iyi ve kötünün muhasarası olarak ele alınmıştır. Yine bu iyi-kötü, tabiat meselesi de tüm semavi dinlerin ilk evlatlar olarak bilinen “Habil Kabil” kıssasına benzemektedir. Leonardo Da Vinci'nin Son Akşam Yemeği Tablosu hakkında: “İsa'nın yüzünde iyi ve kötüyü bir arada resmettim” demesi (Walter, 2019), Hristiyan algısının da aynı algoritmaya dayandığının kanıtıdır.

Temelde Türk Medeniyetinin uğradığı inançlarda ortak mitoslar kullanıldığı aşıkardır. Mircea Eliade'nin eserlerinin büyük kısmında bu inanç benzerliklerini görürüz (Eliade, 2000). Belki de Türklerin tarih içinde değişimler yaşasalar da kökten bir evrim geçirmemelerinin ve özlerini korumalarının sebebi budur. İnançları ve onların sunduğu kozmos ufku arasındaki benzerlikler.

Türklerin İslamiyet'ten önceki evresinde Gök-tanrı inancı kadar baskın olan bir diğer sistemi Şamanizm'dir. Elbette bu inançların tüm temel kaidelerini ele almak için oldukça sınırlı ve konuda istikrarlı olmak durumundayız. Bu bakımdan, Şamanizmin yalnızca yaşamı algılamak ve evrenin işleyişine yorum getirmesi bakımından Türk Medeniyetindeki yerini inceleyeceğiz.

2.3. Şamanizm Ve Türk Şaman Geleneği

Şamanlığın tarihin hangi evresinde ortaya çıktığı kesin şekilde bilinmemektedir. Kökeni konusunda bazı bilim insanları uygarlığın doğuşundan çok daha eskiye gittiğini düşünmektedir (Bayat, 2021). Bir mitten öteye geçemeyen başlangıç teorileri onun Merkezî Asya'dan yayıldığı bilgisine varmaktadır. Kesin olmamakla birlikte inançların doğuş ve yayılışı konusunda Asya'nın merkez konum olması söz konusudur. Şamanlığın Türklerin en eski dini olduğu düşünülmektedir (Yörükân, 2020).

Şaman öğretilerini muhtelif şaman metinlerinden elde edebilsen de köklü ve mutlak bir ana kaynak söz konusu değildir. Bu bakımdan, temel kavramlarını ve Türk Medeniyetindeki etkin kullanımlarını ele alıp ayrıntılara girmeyeceğiz. Bu görüşe göre tüm dinlerin var oluşundan önce doğuda yaşayan insan grupları şaman inancıyla anılan kimselerdir (Yörükân, 1990)

Ulaşabildiğimiz ve bulgularını görebildiğimiz en eski çağ olarak paleolitik çağa dayanır avcı toplayıcı kabileler içinde kadının rolü sebebiyle ilk şamanın kadın olduğu tahmin edilmektedir (bayat, 2021). Gözlemlenen tüm Altay ve Yakut şamanlarında kadınların erkeklerden daha güçlü kabul edildiği. Ve metafizik güçleri elinde tutmak bakımından onların daha başarılı olduğu tespit edilmiştir. Kamlığa kadınlar daha yatkındır. Doğurgan olduğu kadar şifacıdır. Kozmik düzenin başlangıcı olarak kadın en önemli sembol sayılmaktadır (Bayat, 2021)

Şaman öğretilerinde bir din bir kutsal sistemi elbette vardır. Fakat diğer inanışlara göre Şamanizmde bu sosyal ve reel hayatı önceleyen şekilde anlatılmaz. Şamanizmin sunduğu insan felsefesi tamamen bir mitolojik anlatı barındırır. Şamanlıkta “Kam” unsuru Türkler içinde en sirayet eden ana kavramlardan biridir. Kam bir insandır. Tanrısal özellikler taşır (Bayat, 2020). Şifalandırır diriltir ve hatta kimi zaman tanrının bizzat kendisiyle savaşıp onu yenebilir. İnceleyebildiğimiz metinlerde şaman inancının “döngüsel” bir evren modeli çizdiğini gördük. Ölümün son değil bir boyut değiştirme oluşuna inanan şamanlar reenkarnasyonun ilk kavramsal örneğini göstermektedir. İster ayinde ister ölüm yoluyla bir şaman bedenini bu dünyada bırakarak ruhu aracılığıyla başka boyutlara (Bayat, 2020) yolculuk yapabilir. Bu, evrenin geçişli olması inancına dayanmaktadır.

Şaman, bir mitolojik figürdür. Çiçekle, kuşlarla, şarapla, otlarla ve bizzat tanrıyla ünsiyet bağı kurar. Hareket ve döngü felsefesini kendisine temel edinir. Bu bakımdan, ritüelleri arasında dans özel bir içki ve bilinçle oynanan bir ayin söz konusudur. Türklerin Şamanizm'le birlikte metafizik dünyasına yeni ruh edimleri eklediğini söyleyebiliriz. Kötü ruh ağaç ana gibi yeni kavramlarla karşılaşmıştır. Ağaç ana şamanların içinde büyüdüklerine inandıkları ağacın gövdesini temsil eder. Doğup büyümede ölüm ve dirilmede hastalık ve şifada doğanın devamlı

baş kaynak olduğunu görürüz. Doğaya ve onunla kurulan iletişime bir ibadet modeli olarak bakılmaktadır.

Sonuç olarak şamanlık sosyokültürel bir gerçeklik olarak kabul görmekte ve bugün ikonografi sembolizm alanında temel çıkış noktası kabul edilmektedir. Türk medeniyetinin evren algısı için Şamanlık evresi son derece ehemmiyetlidir çünkü bundan sonra tüm inançlarını etkileyen bir imgelem dünyası bırakmıştır. Şaman ritüelleri Türklerin içinde bulunduğu tüm coğrafya ve inançlarda varlığını sürdürdüğü bir temel yaşam felsefesi içerir. Birçok fenomeni/fenomenolojiyi anlamak açısından da kaynak ihtiva eder (Bayat, 2020). Türklerin evren algısında en kalıcı rolü Şaman İnancının oynadığını söylemek doğru olacaktır.

3. İslam Ve Türk Medeniyetinin Ortak Eseri: Yeni Kozmik Perspektif

İslâmiyet semavi dinlerin sonuncusudur. Büyük bir coğrafi yayılım gösteren İslâm dini onu yaşasın ya da yaşamasın onun hüküm sürdüğü topraklarda yetişen her insana etki etmiştir. Dinin özelliklerini ya da tutarlı/tutarsız yönlerini incelemek hususu konumuzun içeriği olmadığından İslâm ve öncesinde yer alan İsevilik ve Museviliğin sunduğu ortak kozmik perspektifleri ele aldık.

İslâm'ın Türklerin önceki inanışlarıyla belli ortak özellikler taşıdığını söylemiştik. Bunların başında kurban kültürü ve doğa okuması geliyordu. İslâm'ın kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerîm'de yemin edilen bazı şeyler vardır. Bunlar şu şekildedir: (a) Bizzat kendisi adına (b) Kur'an'a yani inanç sistemini anlattığı değerler bütünü oluşturduğu kutsal kitap üzerine (c) Peygamberlerin bulunduğu ya da bizzat tanrıdan ileti/vahiy aldıkları "mekânlara" (d) Kıyamet gününe (e) Geceye (f) Gündüze (g) Gökyüzüne (h) Güneşe (ı) Aya (i) Kaleme (j) Fecre (sabaha) (k) Kuşluk vaktine (l) Asra (Çağa) (m) Yıldız (n) Havaya (o) Zeytine (p) İncire (r) Meleklerle (s) İnanan (t) O'nun yolunda koşanlara (Feyizli, 2018).

Bilindiği üzere yemin değer verilen şeyler üzerinde verilen bir ahittir. Onlar söze girişte bir artı referanstır. Allah'ın kendi vahyettiği eserde bazı nesnelere vakitler mekânlar üzerinde yemin etmesi onlara dikkatli nazarla bakmayı gerektirir.

Öncelikle en büyük referans ve en çok tekrar edilen yemin bizzat kendi adına ettiği yemindir. Sözün sahibi sözün teminatıdır. Ve pek çok inançta olduğu gibi bu inançta ve kitabında da arşın sahibi tek tanrıdır. Sözün dimağın ve her şeyin sahibi O'dur. "Onun hükümdarlığı bütün gökleri ve yeri kucaklamıştır" (Feyizli, 2018) ifadesiyle Kur'an'da en büyük hükümdarlık tanrıya atfedilir. Tanrı kendisinin en büyük tahtın sahibi olduğu ilan eder böylece.

Kur'an'da İncil (Dorlion Yay. 2017) ve Tevrat'ta da (Dorlion Yay. 2015) görünen bir anlatıcı üslup değişkeni vardır. Meseleleri ve öğütleri bazen tanrının bizzat kendisinden bazen onu da kutsayan bir başka gözden bazen de elçi olarak gönderdiği peygamberlerin diyaloglardan okuruz. Bu bakış bize evrenin yaratıcısı konumundaki tanrıyı yalnızca kendi bakışından değil ona yüzünü çevirmiş başkaları tarafından da anlatılır. Özellikle bizle aynı varlık düzleminde olan insan peygamberlerden onu dinlemek anlamamızı kolaylaştırır.

İkinci en çok tekrarlanan yemin Kur'an üzerine edilen yemindir. Burada en büyük hükümdarın kendisinden sonra referans gösterdiği ikinci büyük şey kendi sözü kendi hükmüdür. Buna benzer olarak İncil de "önce söz vardı" hitabıyla başlar. Söze kelimelere ve anlamlara verilen önem ilk sıradadır. Kalem de sözü yazıya geçirmekle görevli olduğundan kıymet atfedilen bir eşya halini almıştır.

Allah'ın geceye gündüze kuşluk vaktine fecre ve nihayetinde asra yemin etmesi inananlar arasında bir zaman felsefesi oluşturmak içindir (Daryal, 2006). Kişiye evreni anlamak karmaşası içinde başlaması gereken yeri işaret eder. Bulunduğu asır bulunduğu vakit ve olduğu ân.

Allah'ın zeytine incire ve doğadaki şeyler adına yemin etmesi son derece calibi dikkattir. Evrenin bilimsel incelemesini yapacak olanlara fizik olarak doğayı metafizik olarak tanrıyı ve sözünü ikisinin arasındaki bağ olarak da "zaman algısını" sunar.

İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in de vefatından hemen önce yüksek bir tepeye çıkarak Veda Hutbesini okuması büyük bir siyaset temsilidir. Öncelikle bir tepeye çıkar. Bu sesini geniş alanlara duyurmanın ilk adımıdır. Kürsü mantığı buradan gelir. Nitekim Antik Yunan'da Ares Tepesi'nin de ilk demokrasi tepesi namıyla kullanılması bu örneklerden bir diğeridir.

Tepeye çıkan peygamber hem dini hem de siyasi liderdir. Karşısında onu dinleyen halka bir kutsal kitap getirmiştir. Birlikte üç savaşa girmiştir. Bir kez sürgün edilmiş hicret etmiş ve bir kez de kendi yurdunuz onlarla fethetmiştir. Yine de hutbenin ilk cümlesi bir güven tazeleme hareketi olarak: "Şu dağın ardında düşmanların olduğunu söylesem bana inanır mısınız?" demiştir (Daryal, 2013). Halk kendisine "daha önce hep doğruyu söyledin tabi ki inanırız" yanıtını vermiştir. Bu bir lider stratejisi olarak ele alınmalıdır. Söze dinleyicinin onayını alarak başlamıştır. Bu demektir ki halkın hem dikkati hem de inancı kesinkes artık ona aittir. Toplum için onlarca öğüt veren peygamber ardında adeta bir anayasa bırakır. Liderin kendisini sonlu görse bile devlet felsefesinin sonsuz olması için attığı bir adımdır bu. Tıpkı Mustafa Kemal

Atatürk'ün Kastamonu Türk Ocağı'nda yaptığı konuşmada söylediği gibi: “Benim naçiz vücudum elbet bir gün toprak olacaktır ancak Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır.”

Liderin bir yerel medeniyet mi yoksa bir dünya medeniyeti mi kurmak istediği bu cümlelerin vizyonundan anlaşılabilir. İslâm devlet modeli ile Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresinin (Turan, 2017) ortak noktası evrenin tamamını kapsayan ve mevcutla yetinmeyen bir felsefe edinmesidir.

Netice itibarıyla Türkler ilerlemeci modele sahiptir. İslâm'ı algılayışı ve kabul edişi de diğer medeniyetlerin kabulüyle farklıdır. Zaten Gök-tanrı ve Şaman inancı ile gök-yer bağlantısına ruh-beden ilişkisine dikkat nazarıyla bakan Türkler İslam tefekkürüyle daha da derine inmiştir. Zaman içinde hakanların inanç unsurlarını öncelediği sancaklarındaki değişimlerden gözlemlenmiştir (Danişmend, 2019) Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde de bizzat kadıların din adamlarının padişahın/emirin sözü üzerinde bile söz yetkisi olduğu bir dönem olmuştur. Aslında Orta Çağ'da kilise ve devlet ilişkisiyle benzerdir. Aralarındaki fark Türk Medeniyetinde hiçbir zaman dinin devlet kanallarını kullanmasına ve devletin dini mefhumları iğdiş etmesine müsaade edilmemesidir.

Türk devletlerinde kut inancı olması ve Bilge Kağan'ın Göktürk Yazıtlarında: “Tengri yarlıkadun için özüm kutum bar için kağan oturdum/olurtum” (Ergin, 1979) demesi ve onun için “Tengriteg Tengride Bolmış Türük Bilge Kagan” (İbn Haldun, 1977) denmesi Türk devletleri içindeki tanrı/Kağan ve Töre ilişkisinin en sade yorumudur. Burada Bilge Kağan, tanrının, yani Gök iradesinin/yarlığının bir sonucu olarak kağan olduğunu ilan etmektedir. Buna Türklerde kut almak, kutlu kılınmak denir.

Göktürklerde Bilge Kağan için “tanrıya benzer tanrı gibi önder” şeklinde bir tanım yapılmıştır. Önderlerin en kuvvetli hallerini tanımlamak için onları tanrıya benzetmektedirler. Demek ki onlar tanrıdan aldıkları kutlu görevi ancak ve ancak onu örnek alarak, onun gibi adil ve kuşatıcı olarak yerine getirebilmektedir. Burada Orhun Abidelerinde görülen yazılı metin, Türklerin henüz ilk devletleri olan Göktürklerden itibaren tanrıyı ve önderi bütünleştirdiğini göstermektedir. Aslında bunu yaparak öndere diğer medeniyetlerden daha fazla ehemmiyet verdiklerini ve sorumluluk yüklediklerini açıkça beyan etmiş olurlar.

Yusuf Has Hacip'in Kutadgu Bilig isimli eserinde liderin özelliklerini tarif şöyledir; “tanrı düzeni içinde, devletin özelliklerini “kendi özelliği” gibi sahiplenen bireyler” (Turani, 2017). Lider tanrıyı örnek alır ve onu modelleyerek yeryüzünde görünür kılar. Toplum da bu zincir geçişiyle lideri örnek alır ona itaat etmeyi tanrıya boyun eğmekle eşdeğer görür töreye ters düşmediği müddetçe.

Theophylaktos Türklerin tanrı tanımını şöyle özetler: “Türkler yerlerin ve göklerin halikı tek bir tanrıya inanırlar” (Turan, 2017). Türk Medeniyeti bazı kısa dönemler hariç tutulduğunda, genel itibarıyla monoteist bir bakış açısına sahiptir. İslamiyet’in tarif ettiği “Kürsüsünde arşı toplayan yer ve göğün tek hâkimi” (Feyizli, 2018) tanımıyla Orhun Abidelerindeki Gök Tanrı, tanımı gereği özdeştir. Türkler bu mücerret ve her şeye hâkim tanrı tasavvurunda karar kılmış olsalar da onun başta yalnızca gökte olduğunu düşünmüşlerdi.

Sonuç

Bu makalede, Türk medeniyetinin tanrı tasavvurlarını ele aldık ve bunun sosyal ve siyasal hayatı, özellikle devlet ve liderlik anlayışları üzerindeki etkilerini inceledik. Tanrıyı tasavvur eden insan devleti de inşa ediyordu. Metin içinde toplumun tasavvurlarını, düşünürlerin tasavvurlarını ve kozmolojik yaklaşımın sunduğu evren perspektifini ele aldık. Türklerin, sembolle ve imgelem dünyası ile yollarının nasıl kesiştiğini araştırdık. Dili itibarıyla sınırlı olan insan varlığı, düşünce ve duygu dünyasında sembollerle ne kadar ileri gidebilmişti? Bu soruya varsayımlarımızla ve iddialarımızla yanıt verdik.

Konumuz, metafizik alem ile fizik alemin kesişim noktasında duruyordu. İnsanın varlığı, gök ve yerin birleşim noktasında duruyordu. Ruh ve bedenin bir aradalığından bina olan insan, iki taraftan da besleniyordu. İnsan hem tanrıyla hem devletle ilişkiliydi. Birisi mistik deneyime dayanan ve bilinemez bir varlıkken, diğeri sosyal deneyime dayanan ve sınırları belli bir olguydu. İnsanın varlığı bu iki kavramın da temel muhatabı olduğuna göre insanda bu iki kavramın da karşılığı bulunuyordu.

Düşünmeye kendi perspektifinden başlayan medeniyetler için, meselelere yaklaşımlarının ne olduğu son derece önem arz ediyordu. Türk medeniyetinin evren algısını inceledik. Kozmik bilgi ve kozmolojik yaklaşımın mahiyetini ve devlet ve liderlik yapısına ne derece etkili olduğunu Kozmolojik Yaklaşım başlığımızda yanıtladık. Medeniyetlerin tipolojisini ele alarak kozmik yaklaşımını analiz ettik. Hareket felsefesi ve durağan zaman algısı üzerinden sosyolojik argümanların, yaşam üslubu ile inanç tasavvurlarına ne derece etki ettiğini gözlemledik.

İncelediğimiz medeniyetin, sosyal ve siyasal yapılarına değindik. Kadim ve köklü geçmişleriyle adeta devletin kökenlerini oluşturan özgün bir yapı halinde tarihte yerini almıştı. Araştırma boyunca, Türk medeniyetinin insana verdiği değeri inceledik. Hiyerarşi, bürokrasi, sınıf eşitsizliği, din-devlet ayrımı ve kişilerin yönetime nasıl katıldığı konularında bu devletlerin kavramsallaştırdığı ilkeleri taradık.

Çalışmamıza başlarken, tanrı ve devlet kavramının insan zihninde bağlantılı kavramlar olduğunu varsaymıştık. Nitekim başlangıçta kuvvetli tarihi argümanlara hemen eriştik. Konuyu sınırlandırmak için seçtiğimiz beş kadim medeniyetin tarihlerini okudukça, bazı iddialarımızı daha da ileri götürdük ve kozmolojik yaklaşımın pek çok evresini ele aldığımız bir kavramsal bütünlük oluşturduk. Araştırma, başlangıçta sorduğu soruları çalışma süresince yanıtladı. Okuma ve analiz evrelerinde yeni sorular ve yeni iddialar doğurdu. Medeniyet içinde Türk toplumu, ontolojik ve kozmolojik yaklaşımlarını kültürel, sanatsal ve mimari eserlerine ne derecede aktarabilmişti? Anayasalarının ya da törelerinin liderler üzerindeki etkisi neydi? Bazı toplumlar lideri tanrıyla özdeşleştirirken bazıları onu tanrı tarafından tayin edilmiş bir insan elçi olarak görmüştü. Tüm bu tasavvur çerçevesinde medeniyetin kendisini nasıl konumlandıracağı ve devletini nasıl inşa edeceği, işbu süreçlerin bir neticesi halini almıştır.

Kaynakça

- Aristoteles. (1996). *Metafizik*, (Arslan, A. Çev.) Sosyal Yayınları.
- Armstrong, K. (2021). *Kudüs'ün Tarihi, Bir Şehir Üç Semavi Din*, (Sağlamer, E. Çev.), Pegasus Yayınları.
- Bouthoul, G. (2016). *Sosyoloji Tarihi*, (Süreya C. Çev.) İnkılâp Yayınları, 2016, İstanbul.
- Bryce, T. (2023). *Kısa Babil Tarihi*, (Duru, A. Çev.) Say Yayınları, 2023.
- Clausewitz, C.W. (2019). *Savaş Üzerine*, Doruk Yayınları.
- Mommsen T. (2021). *Roma Tarihi, Krallık Dönemi, Cilt I*, (Erbak, M. A. Çev.), Say Yayınları.
- Daryal, A.M. (2012). *İslam'ın Değerlerin ve Yorumları*, Marmara İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Daryal, A.M. (2015). *Psiko-Sosyal Açından Medeniyetler ve Mesajları*, İFAV Yayınları.
- Eco, U. Fedrica, R. (2021). *Felsefe Tarihi 3, Aostalı Anselmus'tan Pomponazzi'ye*, (Basmacı, L. T. Çev.) Alfa Yayınları.
- Eliade, M. (2015). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, Taş Devrinden Eleusis Mysterialarına*, (Berktaş, A. Çev.) Kabalcı Yayınları.
- Eliade, M. (2019). *Ebedi Dönüş Miti*, (Meral, A. Çev.), Dergâh Yayınları.
- Fârâbî, (2020). *İdeal Devlet*, (Arslan, A. Çev.) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Forrey, T. (2020). *Beynin Evrimi ve Tanrıların Ortaya Çıkışı, İlk İnsanlar ve Dinlerin Kökeni*, (Aktaş, E. Çev.) Paloma Yayınları.
- Frankl, V. E. ve Lapide, P. (2007). *Tanrı Arayışı ve Anlam Sorunu*, (Ölçer, N.T. Çev.) Totem Yayınları.
- Fromm, E. (2006). *Psikanaliz ve Din/ Freud-Jung ve Din Algısı*, (Erten, E. Çev.), Say Yayınları.

- Gerhold, M. J. (2017). *Babilliler: Tarih, Toplum, Kùltür*, (Gùrbùz, F. Çev.) Alfa Yayınları.
- İspir, G. (2020). *Aziz Barnabas, Barnabas İncili*, Dorlion Yayınevi.
- İnan, A. (2020). *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnan, A. (1979). *Atatùrk*, MEB Yayınları.
- Llanque, M. (2022). *Siyasi Düşünceler Tarihi, İlk Çağ'dan Günümüze*, Runik Kitap Yayınları.
- Locke, J. (2019). *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, (Bakırcı, E. Çev.), Serbest Kitaplar Yayınları.
- Mehmedoğlu, A.U. (2011). *Tanrıyı Tasavvur Etmek*, Çamlıca Yayınları.
- Necipođlu, G. (2013). *Sinan Çağı ve Osmanlı İmparatorluğunda Mimari Kùltür*, (Güven, G.Ç. Çev.), İstanbul bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özkal, A. (1993). Nebi Bozkurt, "Cami", *TDVİA*, Cilt 7.
- Platon, (2011). *Euthypron Dindarlık Üzerine*, (Akderin, F Çev.) Say Yayınları.
- Şakar, C. (2012). *İmge Gerçeklik ve Kùltür*. Okurkitaplığı Yayınları.
- Taşağılı, A. (2014). *Göktürkler Cilt I-II-III*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Taşağılı, A. (2021). *Türk Bilgeleri, Devletin Ruhunu Mayalayan Liderler*, Timaş Tarih.
- Walter, A. (2029). *Leonardo Da Vinci*, (Gezgi, E. Çev), Domingo Yayınları.
- Yıldırım, C. (2000). *Çağdaş Felsefe Sözlüğü, Terimler-Öğretiler-Filozoflar*, Bilgi Yayınevi.
- Yüksel, A. (2017). *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, Kitap Yayınevi.

ISSN: 2822-521X

The Role of the Interaction between NGOs and Foreign Policy in Turkey-Azerbaijan Relations

Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde STK-Dış Politika Etkileşiminin Rolü

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, iThenticate yazılımı ile taranmış, araştırma yayın ve etiğine aykırılık edilmemiştir.

CC BY-NC 4.0

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial License altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

PhD. Nurbanu BULGUR

nurbanubulgur@gmail.com

0000-0001-7365-2518

Department of
International Relations,
Sakarya University

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using iThenticate, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Copyright ©

Siyaset ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Political and Social Studies

Atıf / Citation

Bulgur, N. (2023). The Role of the Interaction between NGOs and Foreign Policy in Turkey-Azerbaijan Relations. Siyaset ve Toplum Araştırmaları Dergisi, 2(2) , 88-101. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8375163>

Makale Bilgisi

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi: 03.07.2023

Kabul Tarihi: 23.08.2023

Yayın Tarihi: 31.08.2023

The Role of the Interaction between NGOs and Foreign Policy in Turkey-Azerbaijan Relations

Abstract

In recent years, in addition to public institutions, non-governmental organizations and civil society have also played an active role in strengthening Turkish public diplomacy. Therefore, this study aims to examine the active role of civil society in diplomacy with examples. Relevant sources were examined and analyzed throughout the study. A qualitative study was conducted without resorting to a quantitative analysis method.

It has been observed that non-governmental organizations established in Azerbaijan and Turkey in the late 19th and early 20th centuries contributed to bilateral relations. As a result of the active use of neo-liberalism in foreign policy discourse and practices in Turkey from 1983 onwards, non-governmental organizations or non-governmental organizations began to gain more importance. The period in which the role of NGOs in bilateral relations is examined covers mostly the period after the Cold War. Finally, in this study, considering the privileged place of civil society in public diplomacy, research was conducted on the literature on the subject and the harmonizing role of civil society between societies and states was examined through the Turkey-Azerbaijan example.

Keywords: NGOs, Turkey, Azerbaijan, Foreign Policy, Internationalization

Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde STK-Dış Politika Etkileşimin Rolü

Öz

Son yıllarda kamu kuruluşlarının yanı sıra hükümet dışı kuruluşlar ve sivil toplum da Türk kamu diplomasisinin güçlenmesinde etkin rol oynamaktadır. Bu yüzden bu çalışmada sivil toplumun diplomasideki aktif rolünün örneklerle incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma süresince ilgili kaynaklar incelenmiş ve analiz edilmiştir. Nicel bir analiz yöntemine başvurulmayarak nitel bir çalışma ortaya konulmuştur.

Azerbaycan ve Türkiye’de 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında kurulan sivil toplum kuruluşlarının ikili ilişkilere katkı yaptığı görülmüştür. 1983 yılı ve sonrası Türkiye’de neo-liberalizmin dış politika söylem ve uygulamalarında aktif olarak kullanılması neticesinde sivil toplum kuruluşları ya da hükümet dışı organizasyonlar daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. İkili ilişkilerde STK’ların rolünün incelendiği dönem ise daha çok Soğuk Savaş’tan sonraki dönemi kapsamaktadır. Nihayetinde bu çalışmada sivil toplumun kamu diplomasisindeki ayrıcalıklı yeri dikkate alınarak, konu ile ilgili literatür üzerine araştırma yapılmış ve sivil toplumun toplumlar ve devletler arasındaki bağdaştırıcı rolü Türkiye-Azerbaycan örneği üzerinden incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler STK, Türkiye, Azerbaycan, Dış politika, Uluslararasılaşma

Introduction

International relations, in the traditional sense, is accepted as a field covering interstate relations in which the state is the main actor and carries out its political activities (Willetts, 2001:357). Definitions made on the concept of "actor", especially in international relations, also point to the state. To give a few examples: "According to James Dougherty, an international actor is "...an organized entity capable of developing more or less independent actions in the international arena" (Sönmezoğlu, 2005, 20). "Hopkins-Mansbach duo also define the actor as "a relatively autonomous unit that exerts influence on the behavior of other autonomous actors" (Sönmezoğlu, 2005, 20).

As can be seen from the definitions, an actor in the international arena; It is considered an autonomous entity that has the ability to develop independent actions and create a certain impact on other actors. Therefore, in the pre-Cold War period, since the entity with these qualifications was the state, it was considered the only actor in international relations. However, when the expression "nations" in the concept of "international relations" was taken only as states, international relations were understood as political relations between sovereign nation states, and therefore sovereign states were accepted as the main actors (Ari, 2010, 13).

Nowadays, the structure in which sovereign states are accepted as the main actors is changing rapidly and it is observed that the influence of non-state actors is increasing and they are in a constant development to increase this influence (Miall, 1999, 35). For example, in the field of conflict resolution, apart from the state, the UN, regional organizations and non-governmental organizations are rapidly developing the role they play in this field. Therefore, today, the impact of non-state actors on international relations has risen to an indisputable position, and it is seen that international non-governmental organizations, in particular, have expanded their activities and spheres of influence in this field and have become actors (Yalçınkaya, 2006, 505).

1. Development of Civil Society-Foreign Policy Relationship After the Cold War

National non-governmental organizations also try to influence foreign policy in various ways and indirectly have a say in international relations. The change in international relations and foreign policy since the mid-20th century has increased the influence of civil society and added a new dimension to the civil society-foreign policy relationship. This change is based on several reasons. First of all, after the Second World War, international non-governmental organizations began to make their voices heard and became more active, especially in issues such as humanitarian aid and healing the wounds of war. With the end of the Cold War, the basic

balance mechanism, referred to internationally as the "balance of powers", disappeared, the socialist system disappeared and world politics entered a process of restructuring.

Liberal democracy, on the other hand, was identified with the end of history and emerged as the only governance model (Keyman, 1996, 259). With this development, NGOs began to accelerate their activities in the international arena. The most important reason for this is that many issues that were left in the background, covered up or ignored due to the influence of the dominant political structure during the Cold War period, became politicized and international problems with the end of this period.

These problems include environmental problems, nuclear danger, the global terrorist threat that emerged after the September 11 attacks, climate change, human rights, women's rights, children's rights, etc. countable. In addition, the rise of ethnic identity politics that emerged in the post-Cold War period also caused the effectiveness of NGOs to increase. As a result, international NGOs increased their effectiveness and prestige in the international arena, and national NGOs began to get involved in foreign policy in various ways.

The phenomenon of globalization, which can be defined as the intensification and acceleration of worldwide relations, and the problems and opportunities it brings with it, is one of the important reasons for the development of NGOs (Scholte, 2001, 15). With globalization, a number of connections across borders have both diversified and increased in number, thus enabling the movement of capital, goods and information at a speed that was not possible before (Heywood, 2011, 37).

In addition, the internet has become a more effective political tool (Davut Ateş and Ahmet Uysal, 2006, 69). Developments in information and communication technologies and the ease of sharing and accessing information through global networks have also increased the importance and effectiveness of NGOs (Aronson, 2001, 551). With this new development, NGOs, on the one hand, have the opportunity to organize more quickly and effectively and make their voices heard, and on the other hand, with the acceleration of the flow of information, they have become more effective actors in both identifying problems and determining the solutions that can be developed against these problems (For example; Arab Spring the role of social media and communication technologies in the process).

On the other hand, global problems such as environmental problems, nuclear danger, epidemics that come to light with globalization, and the sensitivity of NGOs to these new problems and their search for solutions are among the reasons that increase their importance. NGOs step in to

solve these problems; They play important roles in perceiving problems, seeking solutions, and reflecting them into joint actions. In addition to all these, the developments have revealed that the distinction between domestic policy and foreign policy has become blurred and the interest in foreign policy has increased (Gürpınar, 1-3).

Şule Kut expresses this situation as follows; “Both international problems and foreign policy have been discussed by the public in Turkey perhaps more than ever before” (Kut, 1998, 13). Barry Rubin summarizes this new situation as follows; "The old system in which the state acted largely autonomously and imposed certain policies and structures" has been replaced by a new foreign policy climate in which "interest groups and political pluralism" have developed and "different forces that shape and influence foreign policy have emerged" (Rubin, 2002, 13).

After this period, interest in foreign policy increased and became increasingly effective and organized. Now governments also need the information, analysis and work of NGOs on foreign policy issues. The most important reason for this is that NGOs can exchange information faster, benefit from information and communication technologies relatively faster and more effectively, interact with national and international NGOs, and conduct in-depth research on certain issues. As can be seen, the prestige of NGOs in the fields of international relations and foreign policy is gradually increasing, their opinions, information and analysis are consulted by governments, and they are becoming actors with the various roles they undertake. As a result, foreign policy, which was considered an area above politics and ideologies in the pre-Cold War period, has now turned into an area of political debate and ideological competition (Güvenç, 2007, 165-170).

2. Non-Governmental Organizations and the Rise of Civil Society in Turkey

In the current period when non-governmental organizations in Turkey have started to accelerate their international activities, it has become essential to evaluate the internationalization process brought about by globalization from the perspective of civil society and to develop suggestions for improving the process by following the developments in this field (Meray, 2007, 25-35). Civil society, as a concept, corresponds to an area that is outside state control, has a political nature at a certain level, directly or indirectly, but essentially implements civil activities, relationships and interests aimed at solving social problems.

At the same time, civil society is a public discussion area aimed at solving civil social problems between the state, economy and family, and the organizational activity where this discussion is implemented. Non-governmental organizations are organizational activities that aim to find

solutions to certain social problems, protect certain values and realize certain interests (Keyman, 2006). In other words, today, legal organizations such as associations, foundations, unions, confederations, employer organizations, professional federations, professional organizations, unions, chambers, local unions, cooperatives and media are now accepted as NGOs (Öztürk and Levent Şahin, 2011, 4- 10).

The phenomenon of civil society, which reflects the changes that have taken place both internationally and in Turkey in recent times, has begun to have a wide spread area, from economy to politics, from culture to all aspects of social life. For this reason, in order to better understand the social and political events taking place both locally and internationally, it is an inevitable necessity to take into account civil organizations, which can also be referred to as non-state social organizations.

Although the history of the concept of civil society in Turkey dates back to the Ottoman period and the early republic in certain professional fields, the formation of civil society as an autonomous and organizational living space outside the economic and political sphere dates back to much more recent times. Today, civil society in Turkey continues to exist, most commonly known as associations and foundations. The majority of the associations established in Turkey to date have been associations established for aid and charitable purposes (DPT, 2000).

Since the Seljuk period, organizations in the form of foundations have been seen and it has been witnessed that they have undertaken many important tasks in economic and social life. In fact, these NGOs gained more power during the Ottoman period, increased in number, and experienced their golden age in terms of functionality (Özdemir, 2004, 129-161). Civil society corresponds to an area that is outside state control, has a political nature at a certain level, directly or indirectly, but essentially implements civil activities, relationships and interests aimed at solving social problems (Öztürk and Levent Şahin, 2011, 15-20).

UN-HABITAT, whose first conference was held in Vancouver in 1976, did not receive a large number of participants because two-thirds of the member countries lived in rural areas. However, as a result of the HABITAT II Conference, the "Habitat Agenda" and the "Istanbul Declaration", which are the basic documents of UN-HABITAT, were accepted. With these documents, governments have committed to providing adequate housing opportunities for all citizens and developing sustainable human settlements (UN Human Settlements Program (UN-HABITAT), 2015). What makes HABITAT II a turning point in terms of the development of

civil society in Turkey is that, inspired by the UN Convention, the conference held negotiations on the development of sustainable human settlements in a world where there is adequate housing and urbanization for everyone, and in doing so, civil society was one of the most important actors (Tuncer, 2009, 128).

Due to the increasing importance and effectiveness of non-governmental organizations in Turkey in recent years, these organizations have begun to perform important tasks, from reflecting national policies to conveying messages at the cultural level. These organizations act by considering the interests of their countries in the execution (Aydemir, 2016, 355-356).

However, although civil society in Turkey has a historical background such as foundations, the phenomenon of civil society in the Western sense is still relatively new (Çaha, 2006). It is natural that there are old practices and traditions in Turkey regarding NGOs, non-state and voluntary organizations. However, with its current function, the phenomenon of civil society in Turkey is new and underdeveloped (Mağa, 2001, 7-17). In this context, in many areas, including education, health and social security, the state leaves its duties to NGOs or the market ("European Union", 2001). In line with the purpose shown here, neo-liberal understandings try to dominate ideas by continuing their effectiveness in every field of activity. There are many NGOs in Turkey that can be evaluated within the framework of movements representing civil initiative. It is possible to group them as follows ("EU Harmonization Process and NGOs", 2004; Çaha, 2017, 75-80).

1. "Professional" non-governmental organizations (Professional Chambers, unions and media organizations),
2. Non-governmental organizations developing in the field of "rights and freedoms": Human Rights Association, Mazlum-Der,
3. Traditional conservative non-governmental organizations: Maarif Foundation
4. Non-governmental organizations developing in the field of Thought Platform: Liberal Thought Community, Freedom Research Association, TESEV, TÜSEV,
5. Non-governmental organizations that emerged around ethnic and cultural rights: Caucasian associations, Alevi associations, Kurdish movement,
6. One of the areas that attract attention as a civil society front is the sensitivity and sensitivities regarding the environment: TEMA, Turkish Environment Foundation, Natural Life Protection Association,

7. Another category includes organizations with Atatürkist lines, such as the Atatürkist Thought Association and the Contemporary Life Support Association, which developed in the 1980s (Çaha, 2017, 75-80).
8. Another area where non-governmental organizations develop is search-rescue and cooperation activities: AKUT, Deniz Feneri, Turkish Red Crescent, Diyanet Foundation, Human Rights and Freedoms Humanitarian Relief Foundation (IHH), Volunteers, Hayrat Humanitarian Relief Foundation, Aziz Hüdayi Foundation, Cansuyu Assistance and Solidarity Association, Yardımcı International Humanitarian Aid Association, Doctors Worldwide, Search and Rescue Association, Beşir Association, Sadakataş Association, Vuslat Association
9. We can also include international Non-Governmental Organizations (NGOs) operating in Turkey in the field of civil society: Conrad Adenaur foundation, Amnesty International, Helsinki Monitoring Committee, Green Peace, etc.

The most prominent non-governmental organizations established in Turkey since the 1980s are; environmental groups (Turkish Nature Conservation Association, Natural Life Protection Association, Turkey Environmental Problems Foundation, TEMA), women's associations (representatives of secular feminism and Islamic women's movement), Alevi groups (Cem Foundation, Pir Sultan Abdal Association, Hacı Bektaş Veli Associations and Foundations).), associations and organizations that provide a prescription for the Southeast issue within the framework of Kurdish ethnic demands, associations operating on human rights (Human Rights Association, etc.), and the Liberal Thought Community (Çaha, 2003, 262-275).

The transcendent state discourse that continues in Turkey has a great impact on this. According to Ali Yaşar Sarıbay, the understanding of civil society in Turkey has come to its current use from the idea that the word "State" in the Turkish-Ottoman understanding is the greatest happiness. The transition from statism, where individualism was condemned and uniformity was common, to civil society was achieved in this process (Sarıbay, 1998, 447-461).

3. The Role of NGOs in Turkey-Azerbaijan Relations

The reputation of NGOs in the fields of international relations and foreign policy is increasing. Foreign policy, which was considered a field of politics and ideology in the pre-Cold War period, has now become an area of political debate and ideological competition. Turkey has also been affected by this development in the world. Especially after 1983, non-governmental organizations and non-governmental organizations began to gain more importance through the

use of neo-liberalism in Turkey's foreign policy discourse. Most NGOs have made structural changes in their internal management and adopted international pioneering experiences. Most NGOs focus on well-defined goals, and some continue to engage in activities beyond their core focus to win grants.

They create social awareness through promotions and social presentations made on the digital platform with the developments in information technologies. In addition, volunteers are constantly involved in NGO activities and are widely employed. The development of NGOs in Turkey and Azerbaijan has increased the role of non-governmental organizations in the bilateral relations of the countries. It is possible to divide the role of NGOs in the relations between the two countries into several groups and give examples. The most important of these are the promotional activities of Azerbaijani associations in Turkey in this country, the promotional activities of some Turkish associations in Azerbaijan in this country, the activities of some NGOs in Azerbaijan in Turkey, the activities of some NGOs in Turkey in Azerbaijan,

Joint activities of Azerbaijani and Turkish NGOs in these two countries, joint activities of Azerbaijani and Turkish NGOs in a third country regarding the problem of one of these two countries or a common issue, activities of Azerbaijani and Turkish NGOs in a more general framework but affecting the other country Activities including activities related to OSCE, NATO and other international organizations, Muslim or Turkish identity include the activities of NGOs in third countries that contain one or both of the words "Azerbaijan" and "Turkish" in their names.

NGOs in Azerbaijan have worked in cooperation with the state to a significant extent in terms of bilateral relations, in a complementary role to official policy. Some NGOs worked in areas where the state was relatively less interested in foreign policy. Efforts towards greater integration of Turkey and Azerbaijan or efforts to meet Turkey's expectations for the recognition of the TRNC can be evaluated within this framework. In some periods, the activities of Azerbaijani NGOs have attracted more attention, especially in the "protocols process", in terms of activities aimed at supporting decision makers in directing public opinion and in directly or indirectly influencing the country where the influence of official state policy is lacking.

Among the organizations in Turkey that work in areas that the state left vacant in foreign policy, did not show much interest in, or felt obliged to not show much interest in, and made serious contributions to relations with Azerbaijan, some NGOs, especially Türk Ocağı, Azerbaijan

Culture Association, Marmara Group, TÜDEV, are among the organizations that have made significant contributions to the relations with Azerbaijan. have done studies. (Aslanlı and Vefa Kurban, 2016, 33-35). Çanakkale Azerbaijan House, Azerbaijan House Association, Ankara Azerbaijan House Association, Istanbul Turkish Azerbaijan Friendship Culture and Solidarity Association, Eskişehir Azerbaijan Association, Antalya Azerbaijan House Association, Istanbul Azerbaijan Culture and Art Association are examples of these.

Some of the names of Azerbaijan and Turkey, where these associations are seeking integration, are united under a common roof with the Federation of Associations. Some other NGOs, including Turkish NGOs, Azerbaijan Cultural Association, Marmara Group and TÜDEV, carried out serious work. TURKSAM exhibits one of the most important examples of trying to contribute to bilateral relations by appealing to the Azerbaijani and Turkish public, politicians and media for direct or indirect influence on Azerbaijan during periods when the official government policy is not effective. TURKSAM is also one of the non-governmental organizations that constantly conducts studies (research, publications, events, statements, etc.) on the main areas of interest of Azerbaijan.

Conclusion

The crucial point and the main deterrent issue for NGOs is the state's power and ability to rule. State may close down some NGOs or restrict their financial opportunities when it perceives them to be a threat to the administration and foreign policy practices or when it deems it necessary. But NGOs cannot direct the functioning of the state, nor can they influence the state's institutions, organizations and laws. Non-governmental organizations only create a certain public opinion and draw attention to certain issues. In the light of this information, we can list the main reasons why NGOs in Turkey are weak and cannot have a guiding influence on foreign policy as follows;

1. Fear of the state: Fear of the state and the conformity it brings blunts the diversity and differences of civil society. It eliminates critical perspective, freedom of expression and originality and pushes non-governmental organizations into monotony.
2. Discourse glorifying the state: The state, which is the most basic concept of Turkish political culture, is glorified within this culture and rises above individuals and communities. Non-governmental organizations are forced into this state-dependent culture.

3. Economic dependency: Since most of the property and production is under the monopoly of the state, the dependence of social resistance on the state poses an obstacle to the development of civil society. This title is also called the first level title. The findings section should be added for research articles, and a title appropriate to the subject should be added for review articles.

Currently, many foundations and associations in Turkey are still continuing their internationalization process, and some are just expanding into this field. However, especially the work of institutions that have been operating in the international arena for many years - first unofficially, but then officially - has the capacity to lead in this field.

It can be said that the internationalization process in NGOs brings with it a certain level of institutionalization in the working and organizational styles of the organizations. While NGOs were institutions in the 1990s where mostly volunteer-based and non-professional personnel came together to operate, they have turned into institutions that provide an advantageous working environment for qualified employees since the 2000s, when their employee profiles began to rise. The threshold of criteria has begun to rise both in the recruitment of institutions and in the selection of employees. Especially with the globalization process, people who know more than one language and are in contact with more than one culture have begun to be employed in NGOs. Although this situation does not continue at the same pace in every NGO, it is possible to say that institutionalization is gaining momentum in this direction in general.

In today's world, where globalization continues at a rapid pace and there is almost no sector left outside its scope, non-governmental organizations are now taking initiative, trying to find solutions and creating public opinion on issues such as social assistance and human rights, before states. However, although non-governmental organizations in Turkey have gained an international dimension by being affected by many cyclical changes such as globalization, they cannot reach an autonomous structure autonomous from the state and mostly appear as a tool to legitimize foreign policy. In the light of all the information, it can be said that; With "globalization", which is a factor that strengthens and develops the civil society-foreign policy relationship, non-governmental organizations in Turkey have become effective actors in creating public opinion. However, the activities of many NGOs remain in the shadow of the foreign policy principles and practices of decision makers. Factors such as the existence of a political culture that glorifies the state in Turkey and the economic dependence of NGOs on the state play a major role in this regard.

The findings made in this study can serve as a reference for future studies. Since non-governmental organizations are intercultural bridges, it is a subject that can be analyzed from many different aspects. Civil society studies are developing on the basis of language and cultural studies. However, it can be stated that the mission of civil society to protect the environment, strengthen sustainability, and serve to strengthen environmental awareness in societies are also the subjects worth to examine. Future studies can examine the negative effects of civil society on interstate relations, as well as other positive aspects that have not been addressed in the current literature.

References

- Aronson, J. (2001). *The Communications and Internet Revolution*. (John Baylis and Steve Smith, Ed.). The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations. 2. Edition. New York: Oxford University Press.
- Aslanlı, A. and Vefa Kurban. (2016). Azerbaycan-Türkiye İlişkileri ve Sivil Toplum Kuruluşları. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. Vol.:3. No: 1. p. 31-43.
- Ateş, D. and Ahmet Uysal. (2006). Merkez-Dışı Ülkelerdeki Sivil Toplum Kuruluşları (STK): Dış Politika, Finansman ve Meşruiyet. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. No:16.
- Aydemir, E. (2016). *Dış Politikada Yumuşak Güç ve Medya*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Çaha, Ö. (2017). *Sivil Toplum Sivil Topluma Karşı: Sivil Toplumun Türkiye'deki ve Dünyadaki Serüveni*. İstanbul: Mana Yayınları.
- Çaha, Ö. (2003). *Aşkın Devletten Sivil Topluma*. İstanbul: Gendaş A.S. Yayınları.
- Çaha, Ö. (2006). Bir Kez Daha Sivil Toplum, <http://www.siviltoplum.com.tr> (son erişim tarihi 15.06.2006).
- DPT, (2000). *Küreselleşme Özel İhtisas Komisyon Raporu*. VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (Rap.), Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.
- Gürpınar, B. Türkiye Dış Politikasında Bir Aktör: TÜSİAD. <https://www.academia.edu/7539794/TUSIAD>.

- Güvenç, S. (2007). Türkiye'nin Dış Politikası ve Düşünce Kuruluşları, https://www.academia.edu/1272022/T%C3%BCrkiyenin_D%C4%B1%C5%9F_Politikas%C4%B1_ve_D%C3%BC%C5%9F%C3%BCnce_Kurulu%C5%9Flar%C4%B1, 2007.
- Heywood, A. (2011). *Siyasal İdeolojiler: Bir Giriş*. (Kemal Bayram, Özgür Tüfekçi, Hüsamettin İnaç, Şeyma Akın ve Buğra Kalkan, Çev.). 3. Baskı. Ankara: Adres Yayınları.
- Keyman, E. Fuat. (1996). Eleştirel Düşünce: İletişim, Hegemonya, Kimlik/fark. *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*. (Atile Eralp, Der.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keyman, F. (2006). *Türkiye'de Sivil Toplumun Serüveni: İmkânsızlıklar İçinde Bir Vaha*. Ankara: Sivil Toplum Geliştirme Merkezi.
- Mağa, İ. (2001). *Sivil Toplum: Bir Devletin Büyümesi*, İstanbul: YGS Yayınları.
- Marangoz, M. (2009). Toplumsal Barışın Sağlanmasında STK'ların Rolü. *Dernekler Dergisi*. No: 7.
- Kut, Ş. (1998). Türkiye'nin Soğuk Savaş Sonrası Dış Politikasının Anahtarları. *En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*. (Gencer Özcan ve Şule Kut, Der.). İstanbul: Boyut Kitapları.
- Meray, A. (2007). Türkiye'de Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşlarının Siyasal Karar Alma Mekanizmalarına Etkisi, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*). Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı. Muğla.
- Miall, H. and Tom Woodhouse. (1999). *Contemporary Conflict Resolution: The Prevention, Management and Transformation of Deadly Conflicts*. USA: Polity Press.
- Özdemir, S. (2004). *Kar Gütmeyen Kuruluşlar (KGK) ve Sosyal Refahın Sağlanmasında Artan Rolü*, İ.Ü. İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset Konferansları.
- Öztürk, M.ve Levent Şahin. (2011). Küreselleşme Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye'deki Durumu. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*. No: 54. p. 3-29.
- Rubin, B. (2002). Türkiye'nin Dış Politikasını Anlamak, *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, (Barry Rubin ve Kemal Kirişçi, Der.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Sarıbay, A. (1998). Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum. *Küreselleşme- Sivil Toplum ve İslam*. Ankara: Vadi Yayınları.

Scholte, Jan Aart. (2001). The Globalization of World Politics. (John Baylis and Steve Smith, Ed.). *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, 2. Edition, New York: Oxford University Press.

Sönmezoğlu, F. (2005). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Şahin, M. (2013). Case Study: Türkiye'nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da Uyguladığı Kamu Diplomasisi Faaliyetleri, *Kamu Diplomasisi* (A. Yalçinkaya ve Y. Özgen, Ed.). İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.

Tuncer, H. (2009). *Diplomasinin Evrimi: Gizli Diplomasiden Küresel Diplomasiye*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Willetts, P. (2001). Transnational Actors and International Organizations in Global Politics. (John Baylis and Steve Smith, Ed.). *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*. 2. Edition. New York: Oxford University Press.

Yalçinkaya, H. et. al. (2006). Değişen Silahlı Çatışma ortamında Sivil Toplum Kuruluşlarının Güvenlik İhtiyaçlarının Karşılanması: Afganistan ve Anso Örneği. III. *Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, Bildiriler Kitabı: STK-Özel Sektör-Devlet Etkileşimi*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çanakkale.

Avrupa Birliği, (2001). Devlet ve STK'lar. *Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu VII*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.

AB Uyum Süreci ve STK'lar. (2004). *Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu XIV*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.

BM İnsan Yerleşimleri Programı (UN-HABITAT). <http://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-insan-yerlesimleri-programi.tr.mfa>.

<https://siyasetvetoplum.org/>